

УДК 14

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.4>

«ПОСТ-ПРАВДА» І «ТРИ НЕДУГИ» ЗАХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА: РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ ЧАРЛЬЗА ТЕЙЛОРА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Євген Ланюк

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

e-mail: yevhen.lanyuk@lnu.edu.ua

ORCID ID 0000-0003-0171-9802

«Пост-правда» – це одне із найбільш обговорюваних явищ у сучасному житті, що потребує філософського аналізу. Це поняття стало широковідомим після того, як Оксфордський словник англійської мови проголосив його «словом року» у 2016 році. Згідно із визначенням цього видання, «пост-правда» характеризує «умови, за яких апеляції до емоцій та суб'єктивних переконань стають впливовішими під час формування громадської думки, ніж об'єктивні факти». Чимало дослідників пов'язують це явище із ефектами цифрових комунікаційних технологій, які забезпечують персоналізовану подачу інформації, що часто є суб'єктивною і заангажованою, а також призводять до зміщення фактів і особистих думок в онлайн-дискусіях.

Багатоаспектна природа «пост-правди» потребує певної філософської інтерпретаційної площини. Ми знаходимо таку площину у праці Чарльза Тейлора «Етика автентичності» (1992 р.), в якій він окреслив три негативні тенденції розвитку сучасного західного суспільства, які він назвав «недугами». До цих «недуг» Тейлор зараховує: 1. Надмірний індивідуалізм; 2. Превальовання інструментального мислення; 3. Втрату політичної свободи. Сучасну свободу, як вказує Тейлор, було здобуто шляхом дискредитації традиційних нормативних обмежень. Починаючи з кінця 18 століття, ідеалом стала «автентичність» – визнання унікальної вартості людського життя в його індивідуальних проявах. Цей ідеал, однак, здатний набувати викривлених («хворобливих») форм, якщо зосередження на «Я» стає абсолютним і людина нехтує «горизонтами значущості» – джерелами смислу, що існують поза і незалежно від неї. З першою «недугою» безпосередньо пов'язана друга. Інструментальна раціональність, яка полягає в розрахунку найвигідніших засобів для досягнення певної мети, загалом є позитивним ідеалом, але тільки не в тих випадках, коли вона поширюється на сфери, які потребують іншого – морального та цілісного – ставлення. Інструментальне ставлення до людей як сировини чи засобів для чийось політичних та економічних проєктів – це друга «недуга» західного суспільства. З цих двох «недуг» випливає третя – формування «безмежної опікунської влади», яка загрожує втратою політичної свободи.

У цій статті ми намагаємось обґрунтувати тезу, що сучасне явище «пост-правди» можна інтерпретувати як прояв цих «недуг». По-перше, цей термін позначає занепад правди саме як «горизонту значущості», який мав би надавати опору для індивідуального самоздійснення, яке, своєю чергою, відбувається без нього. Це дозволяє вважати «пост-правду» проявом першої «недуги». По-друге, цей феномен характеризує інструментальна маніпуляція інформацією з метою управління людьми та їх використання у політичних та економічних цілях, як це засвідчила, наприклад, діяльність компанії «Cambridge Analytica». Таким чином, її можна тлумачити у світлі другої «недуги». По-третє, низка сучасних інтелектуалів визнають небезпеку втрати політичної свободи унаслідок використання цих тактик (чи ж, навпаки, відстоюють їх як утилітарний метод формування «кращого» суспільства – необтяженої демократичними інституціями технократії), що дозволяє пов'язати «пост-правду» з третьою «недугою». Усі ці обставини роблять концепцію трьох «недуг» Чарльза Тейлора актуальним підходом до осмислення феномену «пост-правди».

Ключові слова: пост-правда, цифрове суспільство, автентичність, «горизонт значущості», інструментальна раціональність, політична свобода.

Актуальність проблеми. Ми живемо у часи, коли нові суспільно-політичні, економічні та технологічні умови кидають виклик давнім, усталеним цінностям, які лежать в основі людської культури. «Пост-правда» – це саме один із таких викликів. Те, що на перший погляд може здаватись ще однією формою макіавеллістської політики, яка привернула до себе увагу дослідників та журналістів у 2016 році під час референдуму щодо членства Великої Британії в ЄС та президентських виборів у США, є радше випробуванням однієї з найфундаментальніших цінностей людського буття – правди – та її ролі у політичній та суспільній сферах.

Багатоаспектна природа «пост-правди» потребує певної інтерпретаційної площини. Одне із найактуальніших питань про неї полягає у тому, чи можна її вважати безпрецедентним феноменом чи радше продовженням якихось давніших тенденцій? «Етика автентичності» (1992 р.) Чарльза Тейлора подає саме такий концептуальний підхід. У праці, опублікованій тридцять років тому, філософ ідентифікував три так звані «недуги» сучасного суспільства, під якими він розуміє «особливості нашої сучасної культури та суспільства, котрі сприймаються людьми як втрата або занепад, навіть у той час, коли наша цивілізація «розвивається» [2, с. 5]. Ці «недуги» – це надмірний індивідуалізм, домінування інструментального розуму та втрата політичної свободи. Це – довготривалі тенденції, витoki яких можна простежити ще до 17-18 ст. і навіть раніше, й Тейлор розглядає їх не ізольовано, а у зв'язку з тими процесами, які сформували західну цивілізацію з усіма її перевагами і недоліками.

Так само як у перебігу недуги можуть виникати нові її симптоми, хоча її причини залишаються тими самими, «пост-правду» також можна вважати новим проявом трьох «недуг», які описав Чарльз Тейлор. Пов'язати її з ними означає діагностувати проблему, встановити так би мовити її «етіологію» та «патогенез». Правильний діагноз, своєю чергою, – це перший крок до знаходження ліків і одужання.

У цій статті ми розглянемо, як сучасне явище «пост-правди» можна інтерпретувати у контексті «недуг» західної цивілізації, які Чарльз Тейлор окреслив у «Етиці автентичності». Такий аналіз спонукає трактувати «пост-правду» не стільки як безпрецедентний феномен, а радше як новий прояв глибших історичних тенденцій. Це, своєю чергою, підштовхує до висновку, що подолання цієї проблеми потребує не лише технологічних рішень, спрямованих на лікування «симптомів», але й культурних та світоглядних змін, які б дозволили подіяти на першопричини «недуги». Спершу, однак, потрібно окреслити поняття «пост-правда».

Поняття «пост-правда» та його філософська рефлексія. Чимало науковців висловлюють занепокоєння, що ми живемо в епоху «пост-правди», тобто правда перестає бути важливою під час формування громадської думки й поступається апеляціям до емоцій та суб'єктивних переконань.

Термін «пост-правда» набув широкого вжитку у 2016 р., коли Оксфордський словник англійської мови обрав його «словом року». Згідно із визначенням цього словника, пост-«правда» позначає «умови, за яких апеляції до емоцій та суб'єктивних суджень стають впливовішими під час формування громадської думки, аніж об'єктивні факти» [9]. Дві політичні події зіграли ключову роль у приверненні уваги до цього поняття: президентські вибори у США та референдум у Великій Британії за вихід із ЄС (так званий «Brexit»). В обох подіях, на думку багатьох коментаторів, факти менше вплинули на їхні результати, ніж апеляції до емоцій та суб'єктивних переконань.

Однак історія цього поняття давніша. У науковий та медійний дискурс першим його ввів сербсько-американський драматург Стів Тесіч у статті «Уряд брехні» (1992 р.), в якій він застосував його до опису так званого «Вотергейтського синдрому», або ситуації, коли

американці воліли уникати некомфортних істин: «Ми почали ототожнювати правду з поганими новинами. – писав Тесіч. – А ми більше не хочемо поганих новин, незалежно від того, наскільки вони важливі для нашого життя і здоров'я як нації. Ми хочемо, щоб уряд захищав нас від правди» [12]. У 2004 р. Ральф Кіз опублікував книгу «Ера пост-правди: безчесність та обман у сучасному житті», в якій він стверджував, що сучасну епоху характеризує дедалі більше розмивання кордонів між істиною і брехнею, фактом і фікцією, чесністю і лицемірством [6]. У тому ж році британський політичний філософ Колін Крауч запровадив споріднений термін «пост-демократія», під яким розумів політичні системи, що мають зовнішні ознаки демократії (наприклад, регулярні та конкурентні вибори), які, щоправда, нагадують пусту оболонку [5]. У пост-демократії змагання відбувається між PR-спеціалістами та політехнологами за те, хто ефективніше зманіпулює громадською думкою, а не між ідеями розвитку суспільства. Демократичні інститути у такій системі існують не для вираження «Vox populi» «знизу», а радше для махінації ним елітами «зверху». У книзі Лі Макінтайра «Пост-правда» (2018 р.) автор визначив це явище як «відстоювання ідеологічної переваги, завдяки якому її послідовники намагаються заставити когось повірити у щось усупереч фактам» [8, с. 12]. На його думку, хоча приклади такого відстоювання були завжди, низка особливостей, зокрема недовіра до науки, поширення упереджених ЗМІ, ефект «інформаційних бульбашок» в Інтернеті та постмодерністське переконання у відносності істини, дозволяють трактувати «пост-правду» радше як сучасний феномен.

Префікс «пост-» означає «після або пізніше у часі». Коли мова йде про суспільні явища, його використовують для характеристики факторів, які раніше лежали в основі значимих соціальних поділів, але більше такими не є. Наприклад, борці проти расової дискримінації у 1960-х рр. мріяли про «пост-расове» суспільство. У такому суспільстві, звісно, і надалі житимуть люди з різним кольором шкіри, але раса більше не визначатиме політичний, соціальний чи економічний статус людини. Аналогічно існує і феміністична настанова на «пост-гендерне» суспільство, в якому біологічні відмінності між чоловічою та жіночою статтю не транслюватимуться в економічні, культурні та соціальні. Поняття «пост-правда», отже, позначає суспільство, в якому правда і надалі присутня та її відкрито не забороняють (на відміну від пропаганди у минулому столітті), але вона перестає бути значимою для нього так само, як колір шкіри в «пост-расовому» суспільстві або стать у «пост-гендерному».

Отже, як це поняття можна інтерпретувати з філософського погляду? «Етики автентичності» Тейлора, на нашу думку, дозволяє пролити світло на цей феномен і пов'язати його з давнішими тенденціям в історії західної цивілізації.

«Пост-правда»: інтерпретація з погляду «Етики автентичності» Чарльза Тейлора. Чарльз Тейлор (1930 р. н.) – один із найвпливовіших сучасних мислителів. Він народився у м. Монреаль (провінція Квебек, Канада) та сьогодні є професором-емеритом в Університеті Макгілла. Тейлор – автор шістнадцяти книг та лауреат низки престижних нагород за свій внесок у гуманітарні науки, зокрема Кіотської премії, Темплтонівської премії, Премії ім. Джона Клуге та Бергруенської премії, яку неформально вважають Нобелівською премією для філософів. У цій статті ми спершу окреслимо три «недуги» західного суспільства, як їх виділяє Тейлор, а згодом перейдемо до інтерпретації у їхньому контексті «пост-правди».

Першою із цих «недуг» є надмірний індивідуалізм. Філософ вказує, що сучасну свободу, зокрема право особи самостійно розпоряджатися своїм життям і формувати власні переконання, було здобути унаслідок дискредитації старих сакральних порядків, таких як «великий ланцюг буття» або небесні ієрархії, віддзеркалені в ієрархіях людського суспільства. Така дискредитація мала характер визволення, оскільки «речі, що колись були встановлені певною зовнішньою реальністю – скажімо, традиційним правом

або природою – тепер належать до нашого вибору. Питання, в яких ми мусили приймати приписи авторитету, тепер мусимо вирішувати самі» [2, с. 67]. Услід за Максом Вебером Тейлор називає цей процес «розчаклуванням світу» і вказує, що його супроводжував «великий суб'єктивний поворот сучасної культури», який настав приблизно наприкінці 18 – на початку 19 століття. Якщо попередні моральні погляди вбачали джерело смислу за межами людини – у Богові, розумі, природі, історії чи традиціях, – то відтепер його стали знаходити глибоко всередині особи. Такі філософи, як Жан-Жак Руссо та Йоганн-Готфрід Гердер, обґрунтували ідею, що існує «певний спосіб людського буття, який є моїм. Я покликаний прожити своє життя у цей спосіб, не уподібнюючи його до чийогось іншого. Якщо я нечесний, я втрачаю сенс свого життя, я не знаю, що ж для мене означає бути людиною» [2, с. 28]. Тейлор називає цей моральний ідеал «автентичністю» і трактує його як принцип, який потрібно захищати і відстоювати.

Причиною занепокоєння, однак, є не сама автентичність, а її екстремальні форми, в які вона ризикує потрапити. Хоча старі сакральні порядки обмежували свободу, встановлюючи правила мислення та поведінки, від яких люди не мали права відхилитися, вони також наділяли людське життям смислом, утворюючи те, що Тейлор називає «горизонтами значущості». Сучасний ідеал самореалізації натомість тяжіє до абсолютизації «Я» і відкидання будь-яких моральних вимог, що не походять безпосередньо від «Я» і обмежують його. «Річ не лише в тому, що люди приносять у жертву своє кохання й турботу про дітей заради своєї кар'єри. – пише Тейлор. – Щось подібне існувало завжди. Річ у тому, що сьогодні багато людей відчувають покликання так чинити, відчувають, що вони повинні так чинити, бо якщо поведуться інакше, то їхнє життя стане, у певному сенсі, марним або нереалізованим» [2, с. 18]. Хибні форми автентичності включають нарцисизм – світогляд, який «робить головною цінністю в житті самоздійснення і який, здається, не визнає зовнішні моральні вимоги та серйозні зобов'язання щодо інших» [2, с. 47], – а також моральний релятивізм, який заставляє трактувати усі життєві рішення однаково, навіть якщо вони мають тривіальний, розбещений чи фальшивий характер.

Тейлор стверджує, що «форми, які обирають самоздійснення без зважання (а) на потреби наших зв'язків з іншими або (б) на будь-які вимоги, породжені чимось більшим або іншим, ніж людські бажання й прагнення, є саморуйнівними й руйнують умови для реалізації самої автентичності» [2, с. 32]. Екстремальний антропоцентричний підхід до автентичності, що включає (а) і (б), нівелює «горизонти значущості», тобто смисли, що існують поза і незалежно від «Я». Такий підхід полягає у тому, що ми будемо наділяємо наші дії смислом, лишень думаючи або відчуваючи, що вони правильні, й проголошує, що до усіх форм самоздійснення потрібно ставитись однаково. За Тейлором, він не враховує міжособистісну природу цінностей, які формуються не наодинці, а у взаємодії з багатьма іншими людьми. «Коли ми приходимо до розуміння того, що ж це означає – самовизначитись, і в чому полягає наша самобутність, – то бачимо, що повинні взяти за основу певне уявлення про те, що є важливим. – пише філософ. – Самовизначення означає пошук того, що є важливим у моїй відмінності від інших. Я не можу просто вирішити, що найзначущіша дія – це бовтати ногами у теплому багні. Без окремого пояснення – це не є розумним твердженням. Тому я не знаю, яке почуття приписати комусь, хто нібито відчуває, що це так» [2, с. 32].

Міжособистісна природа характеризує не лише цінності, але й наші власні «Я», які формуються не наодинці, а у діалозі з іншими людьми (Джордж Герберт Мід називає їх «значимими іншими»). Оскільки «значимі інші» відіграють вирішальну роль у формуванні наших особистостей, ми не можемо трактувати їх лишень як інструменти для самореалізації й відкидати серйозні моральні зобов'язання перед ними.

Тейлор, отже, доходить висновку, що самореалізація має сенс лишень тоді, якщо вона спирається на об'єктивні «горизонти значущості», які передують «Я» і виражають міжсуб'єктивну природу цінностей. Ці «горизонти» не залежать від того, що ми про них думаємо і як до них ставимось. Автентичність є позитивним ідеалом лише тоді, якщо її здійснення відбувається з опорою на суспільно значущі цінності, а не окремо від них. Протилежний підхід, який дозволяє кожному впасти у власне, суб'єктивно визначене самоздійснення, при цьому дотримуючись мовчазного компромісу не критикувати одне одного, є не лише саморуйнівним, але й небезпечним, оскільки він відкриває шлях двом іншим «недугам».

Наступною з них є надмірність інструментального розуму, який Тейлор трактує як «різновид раціональності, який ми залуцаємо, коли обчислюємо найекономічніші засоби для досягнення певної мети. Мірою його успіху є максимум ефективності, найкраще співвідношення між витратами та результатом» [2, с. 8]. Становлення цього ідеалу має свою власну інтелектуальну традицію, але Тейлор виводить його передусім із тенденції «розчаклування світу»: «Немає сумніву, що відкидання старих порядків значно розширило сферу інструментального мислення. – пише філософ. – Відтоді суспільство вже не має сакральної структури, відтоді соціальні порядки та способи діяльності вже не ґрунтуються на порядку речей або волі Бога, вони, певною мірою, стають відкритими для привласнення. Їх здобутки можна переорієнтувати, спрямувати на досягнення мети – щастя й добробуту окремої особи. Критерій, що відтепер застосовують, належить до інструментального мислення. Подібним чином, коли істоти, які оточують нас, втрачають своє значення, відведене їм у ланцюгу буття, з ними можна поводитися як із сировиною або інструментами для наших проєктів» [2, с. 8]. Філософське підґрунтя принципу інструментального розуму заклала ідея Рене Декарта, який відокремив розум від тіла й почав трактувати його як чисте мислення, здатне прорахувати найкращі засоби до поставленого результату, і Френсіса Бекона, який започаткував підхід до знання як до різновиду влади над світом (зокрема, у своїй відомій формулі «*ipsa scientia potestas est*», тобто «знання – це сила»).

Як і автентичність, інструментальний розум сам по собі є позитивним ідеалом. Саме він лежить в основі економіки, науки і технологій. Проблемою є не сам цей ідеал, а його надмірність, зумовлена егоїстичним світоглядом, який Тейлор описав як першу «недугу». Ця надмірність полягає у тому, що речі, які вимагають іншого ставлення, стають сировиною для наших проєктів. Ми вже завдали значної шкоди природі заради нашого матеріального процвітання, але і люди стають жертвою інструментального ставлення до себе як до сировини заради чийогось самоздійснення. Чарльз Тейлор вже описав це ставлення, коли охарактеризував ставлення багатьох людей до своїх взаємин як до несуттєвих інструментів задля розваг, позбавлених будь-яких серйозних моральних зобов'язань. Таке ставлення до людини є і в ширшому економічному контексті, в якому присутні «абсурдні підрахунки, за якими людське життя оцінюється в доларах» [2, с. 9].

Проблема полягає в тому, що ринкові механізми та інституції сучасного суспільства спонукають людей діяти за принципом інструментального розуму навіть тоді, коли їхні моральні цінності вимагають від них чинити інакше. «Будь-який менеджер, незважаючи на свою власну орієнтацію, може бути примушений умовами ринку прийняти стратегію максимізації, яку вважає руйнівною. – пише Тейлор. – Будь-який бюрократ, незважаючи на своє особисте розуміння, може бути примушений правилами, згідно з якими він діє, прийняти рішення, яке, і він це знає, спрямоване проти людства й здорового глузду» [2, с. 10]. Філософ описує сучасне суспільство як «залізну клітку», запозичивши цю метафору у Макса Вебера, який розумів під нею безособові механізми технологічно розвиненого суспільства, які заставляють індивідів діяти раціонально і з позиції розрахунку навіть там, де б вони хотіли чинити більш гуманно. Людину, яка перебуває усередині такої «клітки»,

оцінюють передусім за її користю для суспільства, яку вимірюють в грошових одиницях, тоді як більш гуманістичний і цілісний підхід до її життя витісняється на узбіччя.

Окремим проявом надмірності інструментального мислення є аура престижу, яка оповиває технології і змушує людей вірити, що за допомогою технологій можна вирішити практично будь-яку проблему. Тейлор цитує Альберта Боргманна, чия концепція «парадигми речей» позначає ситуацію, коли люди змушені відійти від «різноманітної взаємодії» зі світом заради дешевих і тимчасових предметів споживання, які здатні приносити лише миттєву вигоду.

Автентичність та інструментальний розум – це два великих відкриття модерної культури, які водночас доповнюють і суперечать одне одному. «Самоочевидне» право людей на «досягнення щастя», яке проголошує Декларація незалежності США, стало могутнім політичним ідеалом наприкінці 18 століття і залишається ним дотепер. Реалізація цього права неможлива без інструментальної раціональності, яка дозволяє людям досягати своїх цілей та боротися з індивідуальними та колективними лихами. Але такий розум водночас має потенціал стати дегуманізуючою силою, як показує досвід тоталітарних держав 20 століття, які є прикладом необмеженого мораллю і правом раціонального (утилітарного) підходу до суспільства. Антиномію і спадкоємність між ідеалами автентичності та інструментального розуму відобразило мистецтво минулого століття, яке коливалось між автентичними формами самовираження (експресіонізм, футуризм, сюрреалізм, абстрактне мистецтво) та тяжінням до раціоналізації і стандартизації (функціоналізм, архітектура Баухауза, хмарочоси, абстрактне мистецтво). Ці тенденції продовжуються і в 21 столітті, коли інформаційні технології мають водночас потенціал визволення (адже вони створюють можливості для думок і дій, які були неможливі до їхньої появи) і пригноблення (оскільки вони здатні сформувати безпрецедентні форми контролю).

Тим часом потрібно розглянути третю «недугу», яку виокремив Чарльз Тейлор, а саме втрату політичної свободи. Ця проблема є похідною від перших двох. «У суспільстві, де люди перетворюються на осіб, «замкнених у своїх серцях», – пише філософ, – мало хто захоче брати активну участь у самоуправлінні. Вони вважатимуть за краще залишатися вдома і насолоджуватися перевагами приватного життя доти, доки їхній уряд продукуватиме засоби для цих переваг і задоволень й повсюдно поширюватиме їх. Це відкриває небезпеку нової, специфічно сучасної форми деспотизму, яку А. де Токвіль називав м'яким деспотизмом. Це не буде тиранія терору і гноблення, як за колишніх часів. Уряд буде помірним і патерналістським. Він може навіть підтримувати демократичні форми існування суспільства за допомогою періодичних виборів. Але насправді усім керуватиме «безмежна опікунська влада», над якою люди матимуть незначний контроль» [2, с. 12].

Кілька ознак вказують на те, що сучасні західні суспільства (і, зокрема, американське) рухаються цим шляхом. Однією з них є занепад громадської активності, яку описав Роберт Патнем у праці «Гра в боулінг наодинці» [10]. Ця тенденція пов'язана з іншою, а саме – з фрагментацією суспільства, яка настає тоді, коли, за словами Тейлора, «люди більше не ототожнюють себе зі своєю політичною спільнотою, а їхнє відчуття корпоративної приналежності переноситься будь-куди або взагалі атрофується» [2, с. 97]. Філософ покладає провину за цю тенденцію на великомасштабні, бюрократизовані та централізовані уряди, які викликають у громадян відчуття безсилля. Це спонукає їх дистанціюватись від публічної сфери і зосередитись виключно на своєму приватному житті. Що більше людей нехтують своїми громадськими обов'язками, тим більше в уряді виникає бажання втрутитися і поширити свій покровительський вплив на суспільство. Політики лишень погіршують ситуацію, адже фокусують енергію на служінні упередженим групам своїх виборців, а не ширшим національним інтересам, і, отже, лише підживлюють процес фрагментації.

Трьома негативними тенденціями сучасної культури, які Чарльз Тейлор називає «недугами», отже, є надмірний індивідуалізм, примат інструментального розуму і втрата політичної свободи в умовах «безмежної опікунської влади». Як вказує Анатолій Карась, хоча Чарльз Тейлор окреслює автентичність як, безумовно, позитивний ідеал модерної культури, водночас його (поруч з Джеффрі Александером) можна вважати прихильником «орієнтацій на децентралізоване соціальне життя громад за універсального християнського солідаризму» [3, с. 385], що свідчить про актуальність цього ще домодерного суспільно-політичного ідеалу для сучасних спільнот.

Яким чином в контексті цих «недуг» можна тлумачити явище «пост-правди»? За словами Тейлора, що більше наша культура «розвивається», тим чутливішим стає загострення цих «недуг». На нашу думку, сучасне явище «пост-правди» можна інтерпретувати саме як їхній час-пік. Те, що Чарльз Тейлор тридцять років тому означив як тенденції культури, сьогодні радше нагадує повномасштабні суспільні і політичні проблеми. Розгляд «пост-правди» як прояву цих «недуг» свідчить про те, що вона може бути лишень симптомом глибших тенденцій і, отже, потребує більш комплексного «лікування», аніж лишень симптоматичного.

«Пост-правда» продовжує суб'єктивний поворот, що розпочався у західній культурі ще в епоху Відродження, яка відкрила для себе формулу Протагора: «Людина – це міра всіх речей». Зміст цього повороту полягає у тому, що особливості свідомості та поведінки людини, які раніше визначалися зовнішньою реальністю (Богом або сакральним порядком природи), відтепер полишені їй самій. Починаючи з епохи Відродження, людина поступово стає центром свого власного світу, господарем своєї долі та розпорядником свого життя.

Цю ідею висловив італійський мислитель-гуманіст Джованні Піко делла Мірандола: «Я тебе не створив ні небесною, ні грубою землею істотою, – сказав Творець першій людині, – ні смертною, ні безсмертною, але тільки тому, щоб ти, за власною волею, став своїм власним творцем і скульптором. Звірі виносять із черева матері усе, що в них має бути; власні духи одразу або невдовзі після народження, – те, чим вони залишаються аж до смерті. Тільки в тебе є розвиток, ріст за вільною волею; тільки в тобі полягає зародок різноманітного життя» [1]. Максиму Протагора, яку відкрили і переосмислили гуманісти Ренесансу, Леонардо да Вінчі зобразив на своєму знаменитому малюнку Вітрувіанської людини (приблизно 1490 р.). Великий художник показав на ньому людину як мікрокосм, що встановлює мірило безмежності Всесвіту.

Суб'єктивний поворот, який локус значимості почав вбачати у самій людині, а не у чомусь поза нею, ліг в основу модерного розуміння свободи, проте, як Чарльз Тейлор показав у своєму аналізі, він також здатен набувати спотворених форм, якщо нехтуються «горизонти значущості». Правда – це якраз один із таких горизонтів і, можливо, найголовніший, адже усі інші їх види, про які писав Тейлор (Бог, природа, історія, традиції, «великий ланцюг буття» тощо), вважалися – і досі вважаються – лише її різновидами. «Пост-правда» означає передусім дві речі: по-перше, правда перестає бути одним із «горизонтів значущості»; по-друге, формування переконань, думок та ідей, на підставі яких людина діє в суспільстві, полишене передусім їй самій – на її «емоції та суб'єктивні переконання» – і більше не опирається на незалежний від неї авторитет правди.

Такий підхід дозволяє інтерпретувати «пост-правду» як прояв надмірного індивідуалізму, що нехтує «горизонтами значущості» і є проявом першої «недуги», яку означив Чарльз Тейлор. За словами Тейлора, проявом надмірного індивідуалізму є нарцисизм. У давньогрецькому міфі юнака Нарциса настільки зачарувала його власна краса, віддзеркалена у ставку, що він помер від голоду, споглядаючи сам себе, а німфа Ехо, яка закохалася у нього, вчинила самогубство. Трьома елементами цього міфу є самозакоханий Нарцис;

Ехо, тобто Інший, з яким він не зміг встановити соціальний зв'язок, і поверхня озера, яка втрутилась між Нарцисом і Ехо, віддзеркалюючи на нього його ж красу. «Віддзеркалення» часто вважають сутнісною рисою цифрової епохи, яка відображена, зокрема, у назві культового британського науково-фантастичного серіалу «Чорне дзеркало», що розглядає неочікувані наслідки інформаційних технологій. Онлайн-алгоритми, «бульбашки фільтрів» та «ехо-кімнати» діють, наче технологічне «дзеркало», що підсилює людські упередження і стереотипи й рефлектує їх назад на користувачів мережі. Це водночас руйнує соціальні зв'язки між ними й перетворює їх на «людей, замкнених у своїх серцях». Неважко уявити собі сучасну версію цього міфу: Ехо розпачливо шукає увагу Нарциса, але, замість ставка, він дивиться у свій смартфон. Це можна навіть не уявляти, адже, мабуть, кожен був у ролі Нарциса або Ехо. Тисяча віртуальних «друзів» не можуть замінити одного справжнього друга, а сотні лайків – єдиного щирого підбадьорювання. Те, що люди постійно віддають перевагу цим віртуальним ерзацам, а не справжньому світу любові і дружби, свідчить про дедалі більшу загрозу нарцисизму (самолюбубання), в який вони впадають, не усвідомлюючи цього сповна.

Тейлор доводить, що надмірний індивідуалізм, або нарцисизм, провадить до інструментального ставлення до інших людей як до знарядь для самоствердження. Дослідник з Католицького університету Америки Стівен Шнек стверджує, що відносини між людьми базуються на довірі, однак він розрізняє два різновиди довіри – «вузьку довіру» (thin trust), яка ґрунтується на корисливому розрахунку, і «широку довіру» (thick trust), в основі якої лежить спільна віра, що «ми є частиною чогось більшого, ніж ми самі» [11]. Неважко помітити, що другий різновид довіри практично ідеально збігається з концепцією «горизонтів значущості» Чарльза Тейлора. Визволення від такої «спільної віри» беззаперечно сприяє індивідуалізові, утім, воно водночас руйнує довіру як той невидимий клей, що утримує суспільство.

Друга «недуга» – превалювання інструментального розуму – також пов'язана із «пост-правдою», адже частиною цього явища є штучне створення інформаційних бульбашок та їхнє пристосування до свідомості конкретних користувачів з метою маніпуляції. Нарцисизм одних, отже, перетворює їх на інструментальне знаряддя у руках інших. Як приклад, можна навести діяльність британської фірми «Cambridge Analytica», яка встановила зв'язок між персональними характеристиками користувачів соціальних мереж та їхніми політичними переконаннями й досягала їх точно налаштованою політичною рекламою. Це не лише призвело до гротескної ситуації, коли виборці бачили рекламу лише тих кандидатів та партій, яких вони підтримували (ефект «віддзеркалення»), але й стало прикладом їх інструментального використання задля чужих політичних цілей.

«Пост-правда» актуалізує і третю «недугу», яку визначив Чарльз Тейлор, – поглинання політичної свободи «безмежною опікунською владою». Ми живемо в епоху, коли дедалі більше рішень про людське життя приймають автоматичні алгоритми. Ситуація «пост-правда», що пов'язана із алгоритмічним вибором інформації на основі історії попередніх переглядів, – це лишень частина проблеми, яка полягає у консолідації влади безособових та анонімних технологічних механізмів над людським життям. За словами Ювала Ноя Гарарі, «біотехнології у поєднанні з інформаційними технологіями дозволяють урядам і корпораціям систематично “зламувати” мільйони людей. Ми дуже близькі до тієї точки, коли уряди і корпорації достатньо оволодіють біологією та зосередять у своїх руках достатньо даних і обчислювальних потужностей, щоб пізнати людей краще за них самих. І тоді, озброївшись новими потужними алгоритмами, вони зможуть не лише передбачати наш вибір, а й маніпулювати нашими бажаннями і продавати нам все, що їм заманеться, – як товари, так і політиків» [4].

Найбільше хвилює те, що низка інтелектуалів вітають цей процес і захищають його як спосіб формування «кращого» суспільства. «Демократія не є ціллю-в-собі, – пише американський політолог Параг Ханна у книзі «Технократія в Америці. Формування інфо-держави». – Набагато вищою метою є ефективне управління та національний добробут» [7, с. 21]. Альтернатива до демократії, яку Ханна називає «інфо-державою», за його планом, складатиметься із «колективного президентства» із пів дюжини осіб, які керуватимуть суспільством, спираючись на меритократичну цивільну службу та інформаційні технології. З їхньою допомогою держава зможе ефективно «реагувати на складні виклики та відповідати на потреби громадян» [7, с. 15]. За словами Ханни, така держава не сповідуватиме жодної ідеології – усе, чим вона займатиметься, буде прагматична оптимізація кількісних показників. Своїм політичним кумиром Ханна називає творця «економічного дива» Сінгапуру Лі Куана Ю. Саме його він вважає взірцем для майбутніх поколінь, а не, наприклад, автора Декларації незалежності США Томаса Джефферсона [7, с. 46]. Цінності Джефферсона – переконання, що «усі люди створені рівними й наділені своїм Творцем однаковими правами – на життя, свободу та прагнення щастя» і що «для захисту цих прав створені уряди, які отримують свою владу із згоди тих, ким вони управляють», – різко контрастують з цінностями Ю, відомого своїм авторитарним правлінням і нетерпимістю до опозиції.

Втрата політичної свободи, тобто третя «недуга», яку описав Тейлор, у державі, яку проголошує Ханна, ґрунтується на необмеженому застосуванні інструментальної раціональності до суспільства, а, отже, впливає із другої «недуги». Вони обидві, своєю чергою, походять із першої – турботи суспільства про самоздійснення без огляду на моральні «горизонти значущості». Людство у минулому столітті пережило досвід тоталітаризму, який був зумовлений саме цими трьома «недугами» – втратою ціннісних горизонтів, захопленням інструментальними методами управління суспільством (концтабори та евтаназія – це приклади «утилітарних» рішень, яких не обмежують жодні моральні норми) й надіями на «безмежну опікунську державу». Запитання, чи може щось схоже повторитися у 21 столітті, залишається відкритим, проте Чарльз Тейлор у своїх дослідженнях застерігає: щоб уникнути цього, не можна нехтувати симптомами «недуг», які він описав ще тридцять років тому. Вони стають дедалі очевиднішими в діагностиці «моди на пост-правду».

Висновки. Питання «пост-правди» кидає виклик свободі людини у цифрову епоху. «Етика автентичності» Чарльза Тейлора дозволяє інтерпретувати «пост-правду» як проявлення довготривалих «недуг» західної цивілізації, а саме надмірного індивідуалізму, превалювання інструментального розуму і девальвації політичної свободи. Якщо індивідуальне та колективне «*чуттєве самоздійснення*» набуває екстремальних форм і нехтує «горизонтами значущості», зокрема правдою, із нього випливає ставлення до людей як до сировини для чийось політичних чи економічних проєктів. Це, зі свого боку, здатне інституціалізувати «безмежну опікунську владу», яка у 21 столітті може набути форми непідконтрольного технократичного уряду, що керуватиме свідомістю та поведінкою громадян за допомогою баз даних та алгоритмів. Усе це залишає відкритим питання про те, як знайти ліки від цих загроз. Сподіваємось, що зможемо відповісти на це питання у наших наступних публікаціях.

Список використаної літератури

1. Пико делла Мирандола Д. Речь о достоинстве человека. URL: http://psylib.org.ua/books/_pikodel.htm.
2. Тейлор Ч. Етика автентичності. Київ : Дух і літера, 2002. 128 с.
3. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Київ-Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.

4. Харари Ю.Н. Вы можете голосовать, но правда не зависит от вашего выбора. URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/mir/pravdivaja-istorija-995/>.
5. Five Minutes with Colin Crouch: 'A Post-democratic Society Is One That Continues to Have and to Use All the Institutions of Democracy, but in Which They Increasingly Become a Formal Shell'. The London School of Economics and Political Science. 2013. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/five-minutes-with-colin-crouch/>.
6. Keyes R. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York : St. Martin's Press, 2004. 312 с.
7. Khanna P. Technocracy in America: Rise of an Info-State, 2017. 132 с.
8. McIntyre L. Post-Truth. Cambridge : MIT Press, 2018. 236 с.
9. Post-Truth / English Oxford Living Dictionaries. 2016. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>.
10. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Robert Putnam. New York : Simon & Schuster, 2001. 544 с.
11. Schneck S. Thin or Thick? Reflections on Trust From a Catholic Social Thought Perspective / Steven Schneck, 2017. (Living in an Age of Mistrust. An Interdisciplinary Study of Declining Trust and How to Get It Back). С. 19–25.
12. Tesich S. A government of lies. 1992. URL: <https://www.thefreelibrary.com/A+government+t+of+lies.-a011665982>.

“POST-TRUTH” AND THE “THREE MALAISES” OF THE WESTERN SOCIETY: THE RECEPTION OF CHARLES TAYLOR’S IDEAS IN THE DIGITAL AGE

Yevhen Laniuk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: yevhen.lanyuk@lnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0003-0171-9802*

“Post-Truth” is one of the most outspoken contemporary phenomena requiring a philosophical analysis. The concept became widely known after the Oxford English Dictionary declared it “word of the year” in 2016. According to the dictionary’s definition, Post-Truth “relates or denotes circumstances, in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief”. Post-Truth is attributed by many experts to the effects of digital communication technologies featuring a personalized access to various information outlets, which are often skewed toward subjective interpretations, as well as increasing convergence between facts and opinions in online discussions.

A multidimensional nature of “post-truth” demands an adequate philosophical framework of its interpretation. We find this framework in the work of Charles Taylor “The Ethics of Authenticity” (1992), in which he outlined three negative tendencies in the development of the modern Western society that he called “malaises”. These “malaises” include: 1. Excessive individualism; 2. The primacy of instrumental reason; 3. The loss of political freedom. Modern freedom, according to Taylor, was won by the discrediting of the old traditional normative constraints. Since the end of the 18th century, “authenticity” has become a powerful ideal, namely the recognition of the unique value of human life in its individual manifestations. This ideal, however, is capable of acquiring distorted (“morbid”) forms if the emphasis on the “Self” becomes extreme and neglects the “horizons of significance” – the sources of meaning that exist outside and independently of the Self. The second “malaise” is directly related to the first one. According to Taylor, instrumental reason, or the kind of rationality we draw when we calculate the most economical application of means to a given end, is generally a positive ideal, but not in those cases when it extends to areas that need a different – moral and holistic – attitude. An instrumental

attitude towards people as raw materials or means for someone's political and economic projects is the second "malaise" of the Western society. From these two "malaises" follows the third one, namely the loss of political freedom in the hands of "immense tutelary power".

In this article, we attempt to give weight to the idea that the contemporary phenomenon of post-truth can be interpreted as a manifestation of these underlying "malaises". First, this term designates the decline of truth precisely as one of "horizon of significance" that should provide a basis for a person's self-realization, which, in turn, occurs without it. This allows to interpret "post-truth" as a symptom of the first "malaise". Second, this phenomenon is characterized by the instrumental manipulation of information in order to control people and use them for political and economic purposes, as it was testified, for example, by the Cambridge Analytica firm. Thus, "post-truth" can be interpreted in the light of the second "malaise". Thirdly, a number of modern intellectuals recognize the danger of losing political freedom as a result of the use of these tactics (or, on the contrary, defend them as a utilitarian way of forming a "better" society, namely technocracy, which is not burdened with democratic institutions), which makes it possible to link "post-truth" with the third "malaise". All these circumstances make the concept of three "malaises" by Charles Taylor a relevant approach to understanding the phenomenon of "post-truth".

Key words: post-truth, digital society, authenticity, horizon of significance, instrumental reason, political freedom.